

Benda Judit

## A kereskedelem topográfiája

### *A kereskedők térhasználata a késő középkori Budán*

A középkori Buda topográfiai képének, azaz térképének sikeres összeállításához és az ott zajló élet töredékes rekonstrukciójához sokféle típusú adattal kell dolgoznunk. Elsőrangú forrásanyag a város életéről a 15. századból fennmaradt *Budai Jogkönyv*, amelyben a városvezetés szabályozása, a kereskedelmi és a büntetőjog részletes leírása olvasható. Szintén hasznos adatokkal szolgálnak a céhek és céhtagok munkáját, a céh felépítését és működését precízen meghatározó szabályzatok. A képet színesítik a többnyire peres ügyek miatt fennmaradt oklevelek, melyekben sokszor – az adatok nagyfokú hiányossága miatt – egy-egy szinte lényegtelennek látszó helyszín említése is jelentőséget kap. Budán az a szerencsés helyzet állt elő, hogy az 1684–1686 között zajló, törökökkel szembeni visszafoglaló hadműveletek során több hadmérnök is meglátogatta a várost, és felméréseik, térképeik ma is jól hasznosíthatók. A három városról (Buda, Pest, Óbuda) ekkoriban készült térképeken és metszeteken látható városszerkezet és utcahálózat lényegében máig a késő középkorban, illetve a törökkorban kialakult viszonyokat őrzi.<sup>1</sup> Jelentős segítséget nyújt számunkra a ma is álló épületek építészettörténeti elemzése, az építési periódusok és a műformák vizsgálata. A világháború utáni újjáépítéseket megelőző falkutatások során rendkívül sok értékes késő középkori maradvány került elő; az ezekről készült dokumentációk és publikációk más szempontok szerinti újraolvasása azonban elengedhetetlen, ami többek között a külföldi középkori város-, kereskedelem- és építészettörténeti szakirodalom megismerése során kialakult kép hasznosításával érhető el. A kereskedelem „nemzetközisége” miatt a középkorban Európa-szerte használt épülettípusok jól elkülöníthetők, és a hazai házakban is felismerhetők.

A módszerek kombinálásával sikerült részlegesen rekonstruálni a város késő középkori képét és életét. Az oklevelekben említett helyszínek lokalizálása, a térképekből és városfelmérésekből kiolvasható összefüggések és a fennmaradt házak építészettörténeti kutatásainak használata, valamint a szakirodalom által nyújtott háttértudás együtt eredményre vezetett. Ugyanakkor a rendelkezésre álló források csoportok sajnos igen töredékesek, így a felvázolt kép sem képes a kívánt részletességgel életre kelteni a középkori várost. Az épületek alapvetően a 14. század második felétől a 16. század közepéig átépített formájukban maradtak fent, és

<sup>1</sup> Sajnos Óbuda történelmi városmagjának az 1970-es években történt szanálása miatt ma már csak nagyon töredékesen található meg a középkori utcaszerkezet, melynek nagy részét még a barokk időkben is használták.

az említett írott források is elsősorban ebből a korszakból maradtak ránk, ezért tanulmányunkban ezt az időszakot vizsgáljuk.

Általánosságban elmondható, hogy a középkori városok központi helyszíneit a kiemelt épületek (templom, városháza, vár) és az előttük, mellettük elterülő szélesebb útszakaszok, terek, piacterek jelentették.<sup>2</sup> Természetes teresedések általában utak találkozásánál, révnél, kikötőnél jöttek létre. A mesterséges tereket ellenben vagy egy régebben kialakult tér átépítésével, vagy nagyobb szabású városrendezési koncepció nyomán, tervezetten hoztak létre. A rendezett tér mindenkor követte a korabeli városkép „divatját”; megjelenésükben a funkcionalitás mellett az esztétikum is jelentős szerepet játszott. Az adott kor építészeti követelményeinek megfelelni próbáló városi közösségek anyagi helyzetéről egyértelműen árulkodik a főterek, főutcák képe. A gazdag korszakok modernizálódási, míg a szűkös időszakok konzerválódási tendenciákat mutatnak. Így alakult ki a századok során a középkori városmagok eklektikus jellege. Ennek a típusú városképi fejlődésnek alapvető hajtóerejét a kereskedelem jelentette. Az egyre nagyobb szabású üzletekből meggazdagodott és a városvezetésben is szerepet játszó kereskedő polgárok mindig a legelőkelőbb és egyben legforgalmasabb helyen kerestek maguknak lakhelyet illetve munkahelyet. A városi polgárok egyéni vagyoni helyzetét a lakóházaikon, a közösségét pedig a plébániatemplom és a városháza épületén mérhetjük le.

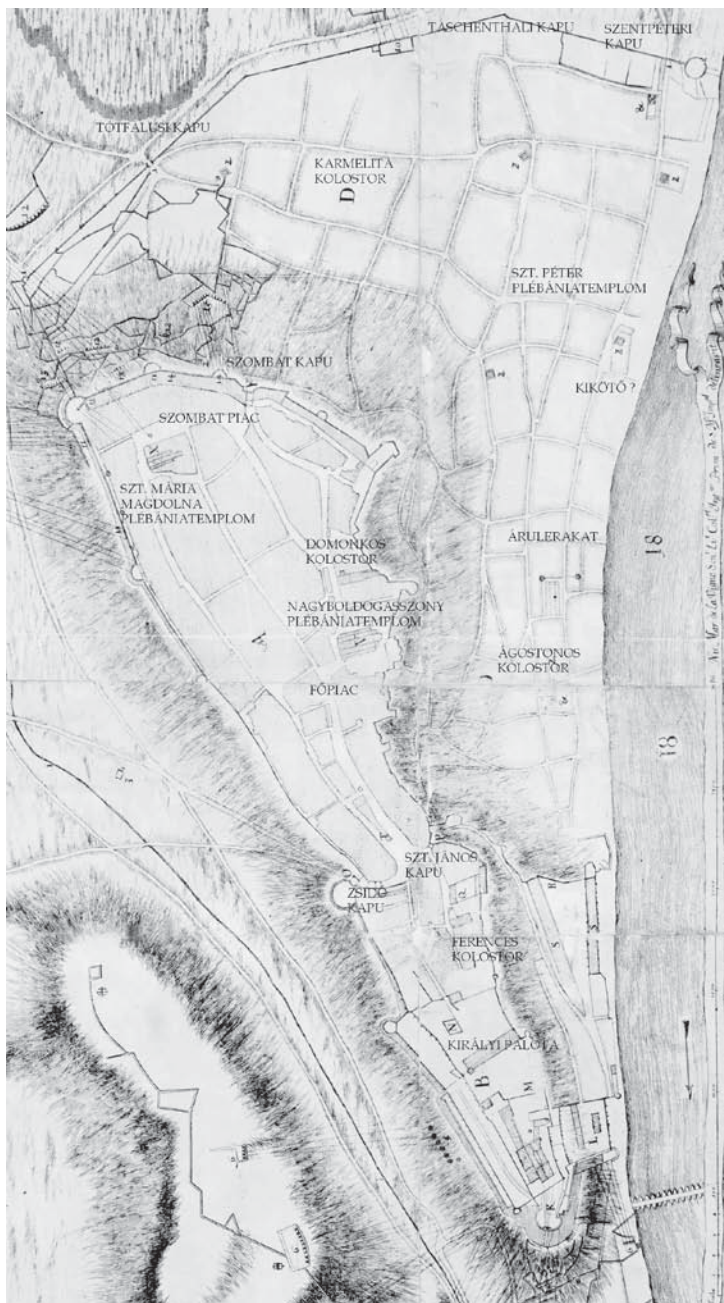
A külső terek különböző méretűek: lehetnek nagy, négyszögletes reneszánsz terek, de keskeny sikátorok is. A nagyobb, újonnan kialakított terek az évszázadok során beszűkültek; használatuk egyrészt a különböző funkciók szerint megszűnt, másrészt azonban egy-egy tér többféle szerepet is betölthetett. Budán ezekről a városi terekről egy-egy említés nyomán a legtöbbször tudomásunk van. A belső térre vonatkozó források azonban jóval szűkösebbek, mivel sem a városi oklevelek, sem pedig a polgárok magánlevelezései nem maradtak fent. Maguk az épületek pedig a középkori Budát ért törökkori pusztítások és a „rég, romos” állapotokat mindig nagy lelkesedéssel felszámoló újjáépítések, fejlesztések miatt csupán töredékesen maradtak fenn. E téren tehát szinte kizárólag a műemléki kutatások eredményeire támaszkodhatunk.

A külső és a belső terek használata természetesen a középkori budaiak életében is szorosan összekapcsolódott. Jellegük alapján a használt városi terek különböző csoportba sorolhatók, így az alábbiakban e kategóriák szerint igyekszünk bemutatni őket. Ugyanakkor a városi kereskedők életük és munkájuk során számos térben megfordultak, így e társadalmi csoport kiválasztása lehetőséget nyújt a késő középkori főváros topográfiájának széles keresztmetszetű bemutatására. Figyelemre méltó jelenség Budán a koncentrálódás, vagyis a plébániatemplom és városháza körzetének kereskedelmi épületekkel való, sűrű beépülése. A németek piaca, a kalmárboltok, a mészárszékek és zsemlyeszékek a mindennapi ellátást szolgálták, míg a patikák és a posztónyírók boltjai az így megnövekedett

<sup>2</sup> Krompecher 1940: 41–99.

1. ábra

*A középkori Buda jelentősebb középületeinek elhelyezkedése  
Háttér: Nicolas Marcel de La Vigne 1686 körül készített városfelmérésének részlete  
(Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár)*



forgalom hatására telepedtek ugyanerre a területre. Az úgynevezett Főpiac mellett másodlagos szerepre kárhóztatott Szombatpiac így már csak alközpontként működhetett. Ugyanez a jelenség figyelhető meg egyébként – a várnegyed alatti – Alsóvárosban és Pesten is. A növekvő városok differenciálódása, a „city” és a másodlagos központok kialakulása természetesen számos más középkori városban is lezajlott. Ám ez esetben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a nagyszabású késő reneszánsz városrendezések – a török kézre kerülés miatt – elkerülték Budát, így a 16. század közepi állapotok konzerválódtak a városszerkezetben, és ennek nyomán az említett jelenség régészetileg/építészetileg megragadható és feltárható. (1. ábra.)

### A BUDAI KERESKEDŐK ÁLTAL HASZNÁLT HIVATALOS TEREK (EGYHÁZI ÉS HIVATALI TÉR)

Az *egyházi tér* alatt a plébániákat és a kolostorok templomait, valamint az ezek előtt és a körülöttük lévő területeket értjük, ahol a polgárok az egyházi élet különböző jelentősebb eseményei során megfordultak. A vasárnapi misehallgatás és az egyházi ünnepeken, körmeneteken való részvétel társadalmi elvárás;<sup>3</sup> a céhek ünnepein, gyűlésein való részvétel pedig a céhtagok számára egyenesen kötelező volt. A céhek a templomokban a közösségük által összegyűjtött pénzből oltárt állítottak, és oltáralapítványt tettek. Az oltár általában a céh védőszentjét ábrázolta, a szent ünnepnapján, valamint egyéb, meghatározott napokon az oltár előtt misét kellett bemutatni az ezzel megbízott papnak/javadalmasnak. A budai német mészárosok céhe például a budai alsóvárosi Irgalmasság Anyjáról elnevezett karmelita kolostorban emeltetett oltárt, és tett misealapítványt.<sup>4</sup> A pesti plébániatemplomban számos szent tiszteletére állítottak oltárt a város céhei (vargák, nyergesek, szabók, posztómetszők, kötőrők, kocsigyártók, asztalosok, tímárok és kovácsok).<sup>5</sup> Sajnos a kereskedők céhének oltáiról és misealapítványairól semmit nem tudunk, noha a céh létezése ismert tény. (Nagy a valószínűsége azonban, hogy ezeket elsősorban a Nagyboldogasszony-templomban kereshetjük.) A plébániatemplom közvetlen közelében terült el a középkori temető, és környezetében általában megtaláljuk a test és a lélek ápolására szolgáló boltokat: patikákat és könyvesboltokat. Budán a német(?) kereskedők piacának közelében álló Nagyboldogasszony plébánia (a mai Mátyás-templom) mellett húzó-dott a Patikárius sor elnevezésű utcarész, ahol egymás mellett álltak az *apotékák*. Itt a helyben készített gyógyszerek, gyógyfüvek mellett – orvos híján – egészségügyi tanácsot is lehetett kérni. Egy könyvesboltról szintén tudomásunk van

<sup>3</sup> Szerémi 64.

<sup>4</sup> Kubinyi 2008: 28.

<sup>5</sup> Gerevich 1973: 278–279.

a városban,<sup>6</sup> bár nyilván sokkal több működhetett, hiszen Budán a könyvkereskedelem már a középkorban igen jelentős méreteket öltött.<sup>7</sup> A *librarius budensis*-ek, azaz a budai könyvárusok minden valószínűség szerint az említett plébánia és a közelében álló városháza környékén, talán a mai Szentháromság utcában nyithatták ki boltjaikat. Részben szintén a templom épületének vonzáskörzetéhez tartozott az egyház épületével szemközt induló, a Szent Miklós domonkos kolostor előtt húzódó és a régi pénzverőházig (*Kammerhof*) tartó utcácska, melynek házaiban az ötvösműhelyeket találjuk.<sup>8</sup> Ezekben a műhelyekben mind magán-, mind egyházi használatra, illetve kegyes adományként adható ötvöstárgyak készültek a megrendelők igényei szerint. A Nagyboldogasszony-templom előtt elfutó útszakasz mindkét oldala tehát elsősorban egyházi, míg a vele érintkező aprócska, a városháza előtt elterülő tér pedig elsősorban hivatali és politikai funkciót töltött be. Ez az utóbbi tér a város alapításakor még jóval nagyobb kiterjedésű volt, ezt követően azonban fokozatosan beépült, így a városháza és a kalmárboltok felépülése után a területe lényegében már csak egy széles utcára korlátozódott. Ennek a folyamatnak az eredményeként a korábbi hatalmas piac-tér helyén kisebb terek és útszakaszok jöttek létre különböző funkciókkal, ahogyan azt látni fogjuk.<sup>9</sup>

Buda *hivatalos*, vagy *hivatali tereit* elsősorban a városi tanács házának (*Rathaus*) helyiségei jelentették, ahol a kereskedők valószínűleg a többiekénél is jóval gyakrabban megfordulhattak. Jelentősebb áruhitelek, az üzleten szerzett nyereség ingatlanba fektetése és más egyéb pénzügyi tranzakciók kapcsán nyilván számtalan peres ügyük akadhatott. Sajnos ezekből alig néhány dokumentum maradt az utókorra, ám a városházán működő bíróság munkájáról valamivel többet tudunk. A bírókat minden évben Szent György napján (április 24-én) a délelőtti nagymise után a városháza előtti téren választották meg.<sup>10</sup> Ugyancsak ekkor jelölték ki a tanácsurakat (szám szerint tizenkettőt), a jegyzőt, a pénzbíró, Pest város bíróját és a céhmesterek közül kiválasztott esküdteket is. Komolyabb városi eseménykor a bíró a tanácsosokat és az esküdteket ugyanezen városháza harangjának megkongatásával hívta össze. A város nagypecsétjét az egyik tanácsúr őrizte, a gyakrabban használatos kispecsét pedig az egyik esküdtnél volt. A város kulcsai feletti rendelkezés a bíró hatáskörébe tartozott.<sup>11</sup> A városházán tartott városi könyvbe (*statpuech*) vezették a városban történt fontosabb esemé-

<sup>6</sup> Végh 2008a: 161 (579. sz.). A Négy Varga nevű budai házban *bibliotheca*-t, vagyis könyvesboltot működtető Urban Keymnek több könyve is fennmaradt. Végh 1923: 20–21.

<sup>7</sup> Végh 1923: 3–30.

<sup>8</sup> Végh 2006: 82.

<sup>9</sup> Az oklevelekből és a *Budai Jogkönyvből* nyert ismereteink szerint az alábbi terek említhetők: Tikvásár, Káposztapiac, Keddhely, Szerda, Mészárszékek előtt, Zsemlyeszékek előtt, Szent György-kápolna mellett, a pellengérnél, a patikárius soron, Halpiac, Posztómetők utcája, Nagyút/Közút, Széles utca. Az eredeti elnevezésekkel együtt mindegyik: Végh 2006: 72–87.

<sup>10</sup> Kubinyi 1973: 80–84, 164–173. *Budai Jogkönyv* II. 316–345 (24–64. cikkely); *Ofner Stadtrecht* 67–85.

<sup>11</sup> Szerémi 167.

nyeket, bejegyezték az újonnan felvett polgárok neveit, bemásolták a bírósági peres ügyeket és az ítéleteket. A bírósági ügyekről a jegyző ugyanakkor egy külön iktatókönyvet (*registerr*) vezetett. Ezen kívül a gazdasági tranzakcióknak külön könyve volt (amelybe a városi vásárlásokat, építkezéseket, fontosabb kiadásokat és bevételeket iktatták), ám ezek a számadáskönyvek Budán mind elpusztultak. Szintén a városházán őrizték a városra vonatkozó jogszabályok gyűjteményét, és azokat az okleveleket, amelyek királyi privilégiumokról és peres ügyekről szóltak. A peres felek külön kérésére az írnok oklevelet állított ki a folyamatban levő ügyről. Ingatlan vásárlása vagy elzálogosítása esetén szintén kötelezően ki kellett adni az oklevelet az érintett feleknek. A városházán zajló munka három részből állt. A város ügyeiről a tanács, peres ügyekben a bíróság döntött, ám ez lényegében ugyanazt a tizenkét választott polgárt jelentette. Az ügymenet további lebonyolítását a jegyző és az írnokai végezték, ők állították ki az okleveleket. A bíró az esküdt urakkal hétfőn, szerdán és pénteken tartott bírósági napot, ekkor ítélezett. A tanácsulást a tanácsurakkal pedig szombaton bonyolította le, ezen a napon csakis egyházi ügyekben dönthettek. Ünnepnapi és vasárnap tilos volt az ítélezés. Ha a bíró vagy valamely esküdt rokona állt perben, akkor a rokonai révén érintett személynek el kellett hagynia a városháza épületét, nehogy elfogult ítélet szülessen. A bizonyítási eljárás során gyakran eskütételre kötelezték a feleket. Az esküt a bírósági teremben kellett letenni (mely feltehetően a középkori városháza első emeletén, a nagy tanácsterem mellett/közelében lehetett, vagy azonos volt vele), a szöveget előmondó mondta, és azt pontosan meg kellett ismételni. Az eskütevő a bíró és a tanácsurak előtt, fejfedő nélkül, köpenye és öve (nyilván a fegyveröve) levételével, és ha megkívánták, akkor a Feszület előtt esküdött meg a történetek igaz voltáról. Ilyen esetekben a polgárok mentek a városházára, míg hetente egyszer az alpénzbíró indult körútra a városban, hogy behajtsa az adóhátralékokat, vagy foglalatásokat tegyen. A városháza középkori tömbjének egy része még ma is áll a Szentháromság utca 2–4. szám alatt. Pincéjének egy részét a középkorban börtönnel használták, földszintjén folyhatott az ügyintézés, az emeleti teremben pedig a bírósági tárgyalások és a tanácsulások zajlottak.

Közvetlenül a városháza mellett, a Főpiac Káposztás piac elnevezésű részén és a Szent György-kápolna mellett történtek az ítélet-végrehajtások.<sup>12</sup> Itt állt a pellengér az enyhébb büntetések számára, itt történhettek a fő-, kar-, kéz-, fül-, nyelvvesztések és ritkább esetben a szörnyűséges felnégyelés. Az akasztásokat azonban a városkapukon kívül hajtották végre, maga a bitófa valahol a mai Széna tér környékén állhatott. A megégetéseknek és kerékbetöréseknek a helye a középkori Budán ismeretlen, ám a zsákba varrva Dunába vetés büntetésének helyszíne nem kétséges.

A gyakori pereskedések hivatalos tere mellett, különösen a kereskedő polgárok számára a vámszedő, révfizető helyek és az árulerakás helyszínei szintén

<sup>12</sup> Budai Jogkönyv II. 445, 448, 450, 461 (252., 258., 260., 279. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 144, 146–147, 153; Szerémi 32.

hivatalos térnek számítottak, még akkor is, ha az itt történő pénzbeszedés jogát az eredeti tulajdonos, vagyis az uralkodó sokszor eladományozta vagy bérbe adta. A budai (és pesti) vásári vám szedésének jogát például a domonkos testvérek felügyelete alatt élő, nyulak szigeti (ma Margit-sziget) apácák birtokolták. Vámszedő házaik a városkapuknál emelkedtek, a 14. század végéig a Szombat kapunál, később pedig az alsóvárosi kapuknál szedték a vámot.<sup>13</sup> A két város polgárai azonban nem vették jó néven, hogy az apácák vámszedéssel megbízott alkalmazottai jókora jövedelemtől fosztották meg őket, ezért gyakoriak voltak az összeütközések. A vámszedők pesti és budai házát egyaránt többször megtámadták, és ennek során vagy a vámszedéshez használt mérleget és a mérőeszközöket vitték el tőlük, vagy magát a házat is lerombolták.<sup>14</sup>

## A KERESKEDELEM TEREI

A *gazdasági tér* – esetünkben – a kereskedők munkahelyét, pontosabban munkálkodásuk helyszíneit jelentette.<sup>15</sup> Ez egyaránt lehetett külső és belső tér, mivel bizonyos tevékenységeket a szabad ég alatt, míg másokat zárt térben, bolthelyiségben vagy csarnoképületben végeztek. A legalapvetőbb kereskedelmi helyszín értelemszerűen a *piactér* volt. Ez Budán a legkorábbi időkben két helyszínt jelentett, melyek a városalapításkor az utcák vonalának és a telekosztások kijelölésekor a várhegy természetes domborzati viszonyainak figyelembevételével jöttek létre. Az Árpád-korban a hegy északi, kiszélesedő végében volt a város központja. Nagyméretű, ovális alakú piacterét, a Szombatpiacot (a mai Kapisztrán tértől a Bécsi kapu térig tartó területet) a legkorábbi időktől kezdve használták.<sup>16</sup> A fennmaradt korabeli oklevelek szerint a módosabb polgárok mind ezen a téren igyekeztek háztulajdonhoz jutni. A szélén álló, még 1257 előtt épült kápolna, a Szent Mária Magdolna-templom – kezdetben a Nagyboldogasszony plébánia filiájaként, majd önálló plébániatemplomként – tovább emelte a rangját.<sup>17</sup> A tértől nem messze, a hegy Dunához közel eső szegletében állt a királyi udvarház, mely később – az itt folyó pénzverő tevékenység miatt – a *Kammerhof* nevet kapta. A késő középkorban a pénteki és szombati hetipiacok helye a többségében magyarok lakta városrész központjává vált. Ezen a téren egyetlen kereskedelmi épület létéről van tudomásunk: a templom mellett emelkedett a magyar mészáros céh mészárszékeinek háza. A 15. század folyamán azonban a hangsúly áttevődött a németek piacára (a mai Tárnok utca – Szentháromság utca – Uri utca által

<sup>13</sup> MOL DL. 2712; MOL DL. 20631.

<sup>14</sup> Petrik 2008: 241–242.

<sup>15</sup> A gazdasági tér vonatkozhat a termelői ágakat is magában foglaló mezőgazdasági és kézműves mesterségek munkatereire, ezek azonban nem képezik ezen tanulmány tárgyát. A Pesten, Budán és Óbudán működő céhekről részletesen: Kubinyi 1973: 114–127.

<sup>16</sup> Végh 2006: 83–84.

<sup>17</sup> A templom középkori történetéről bővebben: Szebeni – Végh 2002: 427–432.

határolt területre), mely ekkorra Buda fő piacterévé nőtte ki magát.<sup>18</sup> Az eredetileg nagyméretű, háromszögletű szabad tér a 14. században fokozatosan beépült, így a következő századra formája megváltozott, és a mai Tárnok utca felső végére szűkült le. Északi végén a városháza tömbje, déli végén a Szent György-kápolna állt, a köztük levő területet pedig apró, kőből épített kalmárboltok foglalták el. A város előkelő polgárai a 15–16. században már inkább ezen a téren vásároltak ingatlant maguknak. Mivel fennmaradt a szerdai napokon tartott hetipiác rendtartása, amelyben részletesen lejegyezték – a bíró és a tanács által kijelölt helyen áruló – kofák nemzetiségét, számát, árusítási helyét és termékpalalettáját,<sup>19</sup> ez a középkori budai piac kivételes módon életre kelthető. (2. ábra.) Főként mezőgazdasági terményeket, elsősorban zöldséget, gyümölcsöt, szárnyasokat, kásának való gabonát, tejtermékeket és sőt lehetett itt venni. A napi közellátás alapvető cikkei tehát heti három alkalommal álltak a lakosok rendelkezésére. A téren árusító kofák vagy a saját terményeiket árulták, vagy az alsóvárosi majorságokban és a közeli falvakban termelt zöldségeket, gyümölcsöket hozták a piacra. Valószínűleg a korábbi – nem dokumentálható – vitás helyzetek elkerülése miatt számukat és helyüket szabályozták. A Nagyboldogasszony plébánia mellett, a városházával szemben induló patikus házak sora előtt telepedhettek le a földre a különböző kásafélék elkészítéséhez szükséges gabonákat (tönkölyt, árpát, zabot, áizst) és szemes terményeket (babot, borsót, lencsét) kínáló. Mellettük, a kenyérszékek háza előtt a tejet, tejtermékeket, sajtot, tojást és sőt árusítók kaptak helyet. Átellenben, a kalmárboltok előtt állhattak az „aprómarhát”, vagyis a baromfit, a mészárszékek háza előtt pedig a vad-, szárított és füstölt húst kínáló. A városháza előtt sorakoztak a zöldséges kofák, akik káposztát, répát és különféle gyümölcsöket (almát, körtét, cseresznyét, meggyet, dinnyét, szilvát, őszibarackot) árultak a vásárlóknak. A vásári rendre szigorúan vigyáztak, a veszekedő kofákat nyilvános megszégyenítéssel büntették: a rendszegőnek egy téglát kellett a hátán cipelve, a városházától indulva megkerülnie a Szent György-kápolnát, miközben a sértett fél hátulról bökdöshette őt bottal, ám ha eközben elnevette magát, akkor helyet kellett cserélniük.<sup>20</sup>

A város élelmiszerellátásának elengedhetetlenül fontos része, a kenyér- és húsárúsítás szintén ezen a téren kapott helyet. A külön erre a célra emelt épületek vásár- és ünnepnap kivételével minden nap nyitva tartottak. A kenyérsütés „mesterségét” a lányok ősidőktől fogva a család nőtagjaitól tanulták. A városokban a „professzionális” pékmesterség azokban az időkben került előtérbe, amikor az asszonyok a hosszú munkaidejük miatt nem tudták elvégezni ezt a házimunkát, vagy anyagi helyzetük miatt nem szorultak rá. Emellett a másik fontos tényező az azon férfiak ellátása jelentette, akik valamely okból (katonaság, hosszúra nyúlt munkaidő, utazás, egyedülálló életmód vagy betegség miatt) máshogyan nem jutottak élelemforráshoz. A források tanúsága szerint a késő középkori Budán

<sup>18</sup> Végh 2006: 181–185.

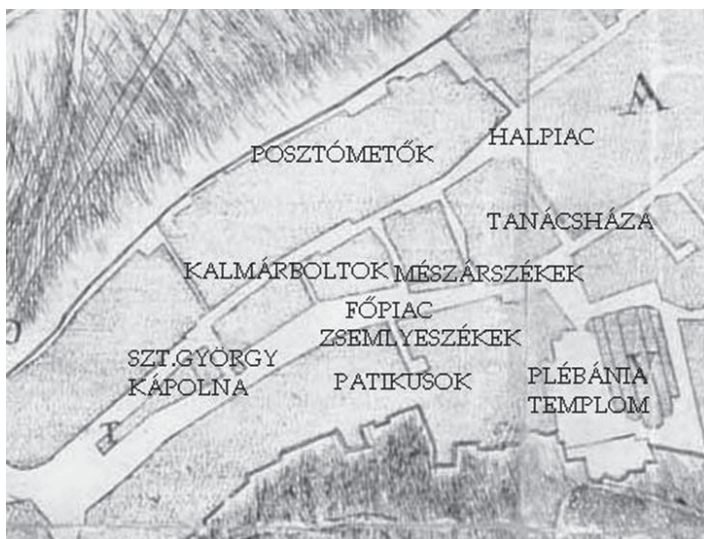
<sup>19</sup> Budai Jogkönyv II. 390–394 (153–154. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 113–115.

<sup>20</sup> Budai Jogkönyv II. 394–395 (155. cikkely); Ofner Stadtrecht 115.



## 2. ábra

*A középkori budai Főpiacot körülvevő épületek  
Háttér: Nicolas Marcel de La Vigne 1868 körüli térképe  
(Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár)*



háromféle, különböző módon megsütött kenyérfajtát lehetett kapni. Az egyszerű feketekenyeret a piacon földre terített terítőkről árulhatták az úgynevezett veknis pécek.<sup>21</sup> Ez a kenyér rozs- és búzaliszt keverékéből készült, és a budai Alsóvárosban illetve az azt körülvevő külvárosokban élő asszonyok házilag állították elő. Velük ellentétben a kenyérsütő pécek pultról árultak, méghozzá házilag vagy kisipari méretekben készült fehér kenyeret. A szakma mesterei helyben sütötték a többször szitált búzalisztból gyúrt kenyeret és a változatos formájú pékárukat (cipót, zsemlyét, csúcsos veknit, kettős veknit, kerek és fonott pereceket). Kőből épült árusítóhelyük (*prot pengk, sedium semellarum, semlyesek* = zsemleszék) a piactér keleti oldalán, a patikák sorában állt.<sup>22</sup> Az épület valamikor a 15. század végén vagy a 16. század elején épült, és négy, netán öt, apró műhelynek adott otthont.<sup>23</sup> A ház tér felőli oldalán, valószínűleg a homlokzat elé kitett pultokról kínálták a kenyeret és a péksüteményeket, amelyek vagy az épület hátsó részében, vagy külön sütőkamrában, nagyobb terhelésre is képes kőkemencékben sülték. A munkatér és az eladótér részben vagy teljesen elkülönült egymástól, egyrészt a műhely kis mérete, másrészt a hatékonyabb munkamenet miatt.

<sup>21</sup> Budai Jogkönyv II. 385–387 (145–147. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 110–111.

<sup>22</sup> Végh 2006: 86.

<sup>23</sup> A Tárnok utca 9. számú ház helyén álló épület beazonosítására és eredeti kinézetének rekonstrukciójára: Benda 2011b.

Ugyanez a térszervezési minta jellemezte a húsarúsítással foglalkozó mészáros mesterek műhelyeit is. A Duna-parti vágóhídon<sup>24</sup> levágott marha, sertés, juh, kecske, nagyobb halak, esetenként vadászott állatok húsát a piactéren álló mészárszékekbe szállították. A vágóhídon történt az állat leölése, kibelezése, megnyúzása és testének hosszában történő megfelelése, ám a kisebb darabolásokat – a vevő igényeinek megfelelően – már a Felsővárosban álló mészárszékekben végezték. Ezek a mészárszékek (*fleisch pengk*, *macellorum*, *carnificium*, *mezarzek* = mészárszék) eleinte egymás mellé épített, fából ácsolt kamrákat jelentettek, a 15–16. században azonban Budán, Óbudán és Pesten is felépültek a céh kőből épült szakboltjai. Budán a német és a magyar mesterek céhe különállóan működött, a magyar mesterek mészárszékeinek háza a Szombatpiacon, a Mária Magdolna-templom mellett, míg a német mestereké a Főpiacon állt.<sup>25</sup> A mészárszék birtoklásának joga városenként különbözött, Budán a német mészárosokról tudjuk, hogy a mester a céhtől vásárolta azt, az özvegyek és a céhbe felvételt nyert utódok azonban meg is örökölhették. A céh alkalmazásában álltak a legények, akiket Húsvét előtt, nagyböjt harmadik vasárnapján „szétosztottak” a mesterek között. Ugyanakkor magukat a mészárszékeket is kisorsolták, mivel az épületek jellegzetességei nem tették lehetővé a forgalom egyenletességét.<sup>26</sup> A 16. században ugyanis a német céh mészárszékei már két azonos méretű, (ma is álló) hosszú kőépületben sorakoztak.<sup>27</sup> E házak szélső kamráinak sokkal több vevője lehetett, mint a középen levőknek, így az adott rendelkezés a céhen belüli vitáknak és irigykedéseknek vette elejét. A kamrába vevő nem mehetett be, a pulton keresztül kérte és kapta meg az árut. A középkori képi ábrázolásokból tudjuk, hogy a mészárszék valójában egy pultszerű asztalból és egy felette elhelyezett állványból állt: a pulton történt a húsok megszemlélése, kiadása és a kisebb darabolások, míg a színhúsokat, húskészítményeket az állványzatba erősített kampókra akasztották. A mészárosok a leölt állatok más javaival – nyersbőrökkel, faggyúval, kolbászokkal, füstölt húsokkal – is kereskedtek, így szükség volt ezek, illetve az aznap el nem adott áruk raktározására is. Ezt az épület emeletén tehették meg, ahol a keskeny résablakok egyrészt a szükséges szellőzést biztosították, másrészt azonban lassították a húsok romlását, és nagyrészt távol tartották a kártevőket.

A Pest környéki pusztákra felhajtott gulyák, csordák, ménesek a pesti Hatvani kapu mellett tartott állatvásárokon cseréltek gazdát.<sup>28</sup> A felvásárolt állatokat vagy tovább hajtották Bécs, Lengyelország illetve Itália felé, vagy Pest közelében legeltették őket, amíg el nem keltek. A jobb érdekérvényesítő képességgel

<sup>24</sup> A vágóhíd helyére vonatkozóan több feltételezés is született. Állhatott a mai I. kerületi Vitéz utca végén (Kubinyi 2008: 38, 51. jegyzet), vagy a Clark Ádám és Szilágyi Dezső tér közötti partszakaszon (Végh 2008b: 69, 48. jegyzet), de a legvalószínűbb helye a Batthyányi tér környékén lehetett (Benda 2011b).

<sup>25</sup> Végh 2006: 79.

<sup>26</sup> Kubinyi 2008: 26, 47, 50.

<sup>27</sup> A Tárnok utca 18–20. számú házak. Az épület beazonosítására és az eredeti kinézetének rekonstrukciójára: Benda 2011b.

<sup>28</sup> MOL DI. 106083/241.

rendelkező és a „tűz közelében” levő budai és pesti mészárosok gyakran olyan gyorsan felvásárolták az állatokat, hogy az óbudai mestereknek csak a soványabbak jutottak, vagy semmi sem maradt nekik.<sup>29</sup>

A középkori város kiskereskedelmének fontos színtereit elsősorban a kalmárboltok (*stain kremen*, helymegjelöléseknél előfordulva: *inter institas*, *kalmarwczca*) jelentették.<sup>30</sup> A kalmárok voltak azok a kiskereskedők, akik a távolsági kereskedelemről származó árukat a lakosság körében értékesítették. Szabályok írták elő, hogy a nagykereskedők mennyi árut adhatnak el nekik: a finomabb fűszerekből és cukorból minimális mennyiségként 10 fontnyit,<sup>31</sup> borsból és olíva olajból 30 fontnyit, bélésselymekből egy köteget, nadragokból és főkötőkől egy tucatot kaphattak.<sup>32</sup> Ezeknél a kalmároknál lehetett beszerezni a távoli tájakról származó árukat: fűszereket (borsot, gyömbért, szegfűszeget, safrányt, szerecsendiót, fahéjat, mustármagot); a különféle vegyi anyagokat (ként, salétromot, szappant vagy a textilfestő növényeket); a Magyar Királyság területén nem termő növényeket és a belőlük készült termékeket (például fűgét, rizst, mazsolát, olíva olajat); a nem méretre varrt ruhadarabokat (esővédő csuklyát, kalapot, főkötőt, cipőt, kesztyűt, övet) és más, külföldön készített kézműves termékeket (könyvet, fésűt, ötvös termékeket, üvegárukat, díszkerámiákat). Budán a kalmárboltok a 14. század derekán az egykor háromszög alakú fő piactér közepén épültek fel. Eleinte apró méretű, egy vagy két különálló kamrából álló épületek sorakoztak három sorban egymás mellett. Ezeket aztán a 15–16. században folyamatosan bővítették, átépítették, és így jöttek létre a ma is ismert háztömbök a Tárnok, az Úri és a Szentháromság utcák által határolt területen.<sup>33</sup> Egy kalmárbolt a földszinten elhelyezkedő üzlethelyiségből, a ház alatt húzódó kisméretű pincéből és egy vagy két emeletből állt. A pincét raktárként használták, az emeleten többnyire a kalmár és családja lakott. A korábban már tárgyalt pék és mészáros boltokhoz hasonlóan, a vevő itt sem mehetett be az üzletbe, a kívánt árut a nagyméretű boltablakon keresztül kapta meg, míg a boltablakok mellett található, keskeny ajtókon a kalmár és segédjei közelítették meg a munkahelyüket. (3. ábra.) Egy adott kalmár birtokolhatta, de bérelhette is a boltját. Az utóbbi esetben bérleti díjat fizetett bérbeadójának, aki lehetett magánember, a kalmár cég, vagy akár a városi tanács is. Sajnos a budai kalmárcéhről nem maradt fenn adat, ám az ulmi középkori *Krämerordnungen*<sup>34</sup> alapján hiteles képet alkothatunk munkájukról, még ha az apróbb részletek terén lehetnek is eltérések a két város gyakorlatában. A fűszereket eladás előtt egy látómester vizsgálta meg, és a nem megfelelő minőségűeket nem engedte árusítani. Nem volt szabad a boltot vásár- és ünnep-

<sup>29</sup> BTOE III. 898. sz.

<sup>30</sup> Végh 2006: 78.

<sup>31</sup> A középkorban 1 budai *lat* 1,5 dkg-nak, 1 font 0,5 kg-nak és 1 mázsa 49–59 kg-nak felelt meg. Bogdán 1991: 444–445, 452, 455–456.

<sup>32</sup> Budai Jogkönyv II. 368–370 (104. cikkely); Ofner Stadtrecht 100–101.

<sup>33</sup> A műemléki kutatások, régészeti feltárások és okleveles adatok alapján beazonosított épületrészletekről bővebben: Benda 2009–2010: 98–104.

<sup>34</sup> Nübling 1900: 215–216.

nap kinyitni, és szombaton is csak a délután közepéig lehetett kitenni az árukat. A kalmár egy városon belül nem nyithatott két boltot, és nem csábíthatta el más-tól a törzsvásárlókat.

3. ábra

*Egy középkori budai kalmárbolt ablaka – Anna utca 2.  
(Fotó: Benda Judit)*



A piactéren további szakboltok várták a vevőket. Ahogyan korábban már utaltunk rá, a városházával szemközt, a tér keleti házainak (a mai Tárnok utca keleti oldalának) földszintjein a 15. században patikák működtek.<sup>35</sup> Elhelyezkedésük miatt (a plébánia közelségében) a lelki gyógyulást keresők számára a testi gyógyulás lehetőségét is könnyen elérhetővé tették. A patikák sorában (*in serie apothecariorum*) álló házak valójában egyszerű városi polgárházak voltak, melyeknek földszinti bolthelyiségeit gyógyszerkészítő műhelynek és árusítóhelynek használták. E földszinti épületrészek a városi házak és a boltok jellegzetességeit egyaránt magukon hordozták: kapualjukban díszes ülőfülkék álltak, utcai homlokzatukon azonban árukiadó boltablak és kisméretű ajtó nyílt.<sup>36</sup> Nincs rá adatunk, hogy a patikába bemehetett-e a vásárló, vagy itt is csak az ablakon keresztül kaphatta meg a kért készítményt, ám lehetséges, hogy mindkét eset előfordult. A 16. század elejéről egy kalandos történet maradt ránk: amikor egy csetepaté során egy férfi a piactérről az egyik patikába menekült, a bent dolgozók elreztelték az ajtót, így a férfi megmenekült az őt üldöző fegyveresek elől.<sup>37</sup> A forrásokból azt is tudjuk, hogy egyedül

<sup>35</sup> Végh 2006: 82–83.

<sup>36</sup> Az épületekről bővebben: Benda (kézirat).

<sup>37</sup> Végh 2008a: 163–164 (589, 590).

a patikusok tarthatták nyitva boltjaikat ünnepnapokon vesperásig (a naplementekor elmondott mise, vagy szerzetesi ima idejéig).<sup>38</sup>

A piactér nyugati oldalának földszinti helyiségeit (a mai Úri utca nyugati oldalát) ugyanakkor a posztókereskedők boltjai és műhelyei (*gvant lauben*) foglalták el.<sup>39</sup> A késő középkori Budán a textilkereskedelem jó üzletnek bizonyult, mivel a város sem komolyabb szövőműhelyekkel, sem pedig az alapanyag előállításához szükséges háttérrel (birkanyájakkal, kender- és lenföldekkel) nem rendelkezett. Erre utal az is, hogy a textilszövést végző mesterekre (vászonszövőkre, kallózókra, kelmefestőkre, ványolókra, fehéritőkre) vonatkozó jogszabályok szinte teljesen hiányoznak a *Budai Jogkönyvből*, ellenben a ruhakészítőket (szabómestereket, zekekészítőket, köpenykészítőket, vászonkereskedőket, használtruha árusokat) érintő rendelkezések szép számban megtalálhatók.<sup>40</sup> A kereslet a városi polgárok vagyoni gyarapodásával párhuzamosan és a behozott importárúk egyre finomabb kidolgozottságával azonos arányban nőtt. A legnagyobb tételben különféle posztók érkeztek, de a hétköznapi vászon és gyolcs, valamint a díszöltözékekhez való selyem és bársonybehozatal is jelentős méreteket öltött.<sup>41</sup> Sajnos a régészeti leletek között középkori posztó nem maradt fenn Budán, ám az említett jogkönyv árkülönbségeiből négy minőségi fokozatot lehet elkülöníteni: az itáliai-angliai-flandriai, a német területekről származó, a lengyel és osztrák területekről behozott és végül az erdélyi aba posztót.<sup>42</sup> A délnémet és lengyel posztók egy része azonban félkész állapotban érkezett a városba, így ezeket olykor kallózni, festeni, bolyhozni és vágni kellett. A kallózást (a forró, szappanos vízben való mozgatást, ami által a gyapjúszövet tömörödött, filcesedett) a Dunán úszó hajómalmokban végezheték.<sup>43</sup> A festés – a művelet jellege miatt – feltehetően szintén az Alsóvárosban, a víz közelében történt. Az így elkészített anyagokat szárítás után a piactér közelében álló polgárházak műhelyeibe vitték, és a bolyhozás valamint a vágás már ezekben folyt. E műhelyek többsége a Posztómető vagy más néven Nyíró utcában (*in platea panniratorum, poztomethew wucza, nyrew ucza*) volt, mely a tevékenységről kapta az elnevezését. Magát a posztót a kereskedőházak utcai boltjaiban árulták, azok udvarra nyíló kamráiban pedig nagyméretű ollókkal a szövetek kiálló szálait vágták le.<sup>44</sup> Maguk az épületek ugyanolyan jellegűek voltak, mint a fentebb bemutatott patikák, a kapubejáróban ülőfülkékkel és boltbejáratokkal, az utcai homlokzaton boltablakokkal. Ugyanakkor feltéte-

<sup>38</sup> Budai Jogkönyv II. 470 (298. cikkely); Ofner Stadtrecht 158.

<sup>39</sup> Vég 2006: 81, 83.

<sup>40</sup> Budai Jogkönyv II. 380–384 (131–142. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 107–109.

<sup>41</sup> A késő középkorban Budán forgalmazott textíliák széles választékát ismerjük a *Budai Jogkönyvből* a 15. század elejéről: Budai Jogkönyv II. 363–365 (95. cikkely), 534–535 (424. cikkely); 1436-ból a Siebenlinder János által összeállított Budai harmincadjegyzékből: BTOE III. 270–273; valamint Buda város árszabásából, amelyet 1522-ben állítottak össze. Buda árszabása 372–384.

<sup>42</sup> Budai Jogkönyv II. 534–535 (424. cikkely), 196–197. Ofner Stadtrecht 196–197.

<sup>43</sup> Ilyen malmok működtek Pesten, Óbudán, Promontoron, Budafelhévizen és Alhévizen is. A budafelhézisi malmokra: Kubinyi 1964: 129–141.

<sup>44</sup> Budai Jogkönyv II. 351–358 (71., 76., 77., 79–81., 83. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 89–93.

lehető, hogy ezek az üzletek a kalmárboltokkal ellentétben kiskereskedelmi és nagykereskedelmi szerepet egyaránt betöltöttek.

A városban letelepedett távolsági nagykereskedők bolthelyiségei (*wolta*) többnyire a kereskedők saját lakóházaiban voltak, amelyek így szó szerint üzletházként funkcionáltak. A középkori Buda elsősorban tranzit-kereskedelmi központ volt, mind a levantei, mind a Hansa útvonalak átfutottak rajta.<sup>45</sup> A legszorosabb kapcsolatot azonban a Duna menti városokkal (elsősorban Pozsonnyal és Béccsel, illetve az utóbbin keresztül a Duna menti dél-német városokkal) tartotta, elsősorban a folyón történő szállítás egyszerűsége miatt. A budai üzletemberek (*kaufleut*) sok esetben külföldi (bécsi, nürnbergi, augsburgi, velencei, firenzei) kereskedő társaságok, családi vállalkozások kihelyezett képviselői voltak.<sup>46</sup> Feladataik közé tartozott a szállítmányok indítása vagy fogadása, az áruk átvevőhelyeinek biztosítása, illetve lehetőség szerint a forgalom növelése. A *Budai Jogkönyv* a nagykereskedelmi árusítás körülményeit szintén szabályozta, miszerint: „nevezett boltos urak ne adjanak el semmit nyitott üzletben, hanem csak boltozatosban”.<sup>47</sup> Ez nemcsak a célszerűséget és a diszkréciót szolgálta, hanem nyilvánvalóan a jól bevált gyakorlatot öntötte jogszabályba. Hiszen nagyszabású üzleteket, mázsányi áruk adásvételét nem lehetett utcára nyitott ablakon keresztül lebonyolítani. A középkori budai házak földszintjének alapos, régészeti és műemléki vizsgálata már régebben felfigyelt bizonyos törvényszerűségekre. Az egész telken magasodó házak két szárnyból álltak, közöttük széles kapualjjal. Mindkét szárny utcai földszinti helyiségeibe (*gewölbe*, *wolta*) a kapualjból nyílt bejárat, és ezekbe néhány lépcsőfok megtételével lehetett feljutni. A késő középkor folyamán, az addig többnyire csak épületdíszként funkcionáló ülőfülkéket úgy tervezték meg és készítették el, hogy azok a boltbejárhoz kapcsolódjanak. Így tulajdonképpen a korábbi reprezentációs és kényelmi funkciót betöltő fülkék a bolt külső terének részévé – mintegy portáljává – váltak. Az sem teljesen kizárható, hogy közülük néhányat kirakatként is használtak, mivel a falkutatások során bizonyos fülkéknel ablaktáblák csapolási nyomait fedezték fel, ami arra utal, hogy az adott falifülke zárható volt.<sup>48</sup> A nagykereskedő árukészletének egy részét tehát valószínűleg az üzlethelyiségben tartotta, azt mintegy bemutatóteremként használva. Ugyanezen térben zajlottak a tárgyalások a megrendelésekről és a szállításokról. Az áruk nagy tömegét azonban az épület alatt húzódó pincékben és mélypincékben tárolták, egészen addig, amíg azok eladásra nem kerültek. Az áruátvétel olykor a ház hátsó részén található árkadok alatt történt, bár az ezt tükröző, itáliai és délnémet városokra jellemző építészeti megoldás Budán nem vált általánossá. Az udvari szárnyak többi helyiségében (*camera*) többnyire kézműves mesterek dolgoztak.<sup>49</sup>

<sup>45</sup> Kubinyi 1994.

<sup>46</sup> Kubinyi 1967: 228–258; Kubinyi 1994: 1–39; Arany 2008: 286–292; Arany 2009: 157–182.

<sup>47</sup> Budai Jogkönyv II. 368 (104. cikkely); Ofner Stadtrecht 100.

<sup>48</sup> Ennek legmarkánsabb példáját láthatjuk az Országház utca 2. szám alatt.

<sup>49</sup> Az épületekről bővebben: Benda (kézirat).

A kereskedő polgárok által gyakran látogatott újabb helyszínt az árulerakat (*niederlag, kaufhaus*) jelentette, ahol a távolsági kereskedelem révén a városba érkező szállítmányokat bocsátották áruba a helyi nagykereskedők számára.<sup>50</sup> Az árumegállító-jog gyakorlása egy olyan nagyméretű épület építését tette szükségessé, ahol rossz időjárás esetén is károsodás nélkül lehetett kicsomagolni a bálákat, és ahol a megsejmlés után a kívánt mennyiséget meg lehetett vásárolni. Az ügyleteket a városi tanács előtt esküt tett közvetítők (*unterkaufel*) segítségével bonyolították le, akik valószínűleg több nyelven beszéltek, és az üzletmenethez is értettek. Fizetésüket a saját maguk által lebonyolított áruforgalom után, százalékos arányban kapták.<sup>51</sup> Régészeti kutatások rámutattak, hogy a nagy forgalmú árulerakat épülete egy háromhajós, két pillérsoros csarnoképület volt, mely az Alsóvárosban, a Duna mellett párhuzamosan futó utcában (a mai Fő utcában) állt.<sup>52</sup> Mivel a kikötőhöz közel épült, mind a hajókkal, mind a társzekerekkel érkezett áruk kirakodása egyszerűbbé vált. Azt is sikerült feltárni, hogy az épület mellett egy, a hosszú út során megsérült járművek javításaira szakosodott szegkóvács műhely működött.<sup>53</sup> Az Alsóvárosból a Felsővárosba egyszerű, szórt kövekkel borított, meredek utak vezettek fel. (1. ábra.) A három kapu (Szent János, Zsidó és Szombat kapu) felett emelkedő tornyokat, amelyeken át a felsővárosi piacra eljutottak az áruk, csak a 19. században bontották el.

## A BUDAI KERESKEDŐHÁZAK MAGÁNTEREI (LAKÓTÉR, A SZÓRAKOZÁS TEREI)

A dolgos hétköznapok egyhangúságát az egyházi élet eseményei mellett a családi ünnepek és „jeles napok” oldották: esküvők, keresztelők, temetések kapcsán mindig adódott alkalom az ünneplésre. Felmerül a kérdés, hogy ezek az ünnepségek hol és milyen keretek között, milyen létszámú társaság jelenlétében zajlottak. A *Budai Jogkönyv* által előírt lakodalmi létszámot (12 fő) sejtésünk szerint nem lehetett betartani. Ugyanígy nem tűnik valószínűnek, hogy a keresztelők valóban csak az előírt szűk körben zajlottak (elvileg a pap, a szülők és a keresztszülők vehettek rajta részt).<sup>54</sup> A városházának valószínűleg volt díszterme, vagy egy díszesebb nagyterme, tanácsterme, bár erről sajnos semmiféle adat nem maradt ránk, és az épület emeleti részén – ahol az analógiák alapján keresnünk kellene –, már semmi sem őrzi a középkori jellegzetességeket. A budai polgárok lakóhá-

<sup>50</sup> Budai Jogkönyv II. 355, 525, 536 (78., 405., 426–427. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 91–92; 190; 198.

<sup>51</sup> Budai Jogkönyv II. 362–365, 525–542 (92–96., 405–441. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 96–98, 190–202.

<sup>52</sup> Helyén ma a Budai Vigadó épülete magasodik a Corvin téren, és H. Gyürky Katalin azonosította a középkori áruccsarnokként. H. Gyürky 1971: 235–240. Az épületről bővebben: Benda 2011b.

<sup>53</sup> A területet feltáró régész, Végh András szíves szóbeli közlése nyomán.

<sup>54</sup> Budai Jogkönyv II. 461–462 (280–281. cikkely); Ofner Stadtrecht 153.

zaiban megtalálható nagyterem a *reprezentatív*, vagy *reprezentációs tér* funkcióját töltötte be. Ez a terem általában a ház első emeletén, az utcai homlokzat frontján, az utcával párhuzamosan húzódott két, olykor három helyiség szélességben, néha magánkápolnával meghosszabbítva (*palatium magnum, capella*). A terem falait borító díszítőfestésről ezt az épületrészt *palatium depictum* elnevezéssel is illették.<sup>55</sup> Egyik sarkában díszes kályha szolgáltatta a meleget, ablakai sok esetben nagyobbak voltak a ház többi ablakánál, vagy összefüggő ablakcsoportot alkottak.<sup>56</sup> Ezek a – középkori szóhasználatnál élve – „palotás házak”<sup>57</sup> a gazdag városi polgár (nemes, nagykereskedő, vagy módosabb iparosmester) reprezentatív életterét jelentették, ahol a nagyobb családi ünnepek mellett fontos látogatásokat és nagyobb szabású üzleti tárgyalásokat is lebonyolítottak. A Garai család peres iratai között ránk maradt három olyan részletes budai házleírás, amelynek alapján sikeresen rekonstruálni lehetett az épületek szerkezetét.<sup>58</sup>

A *magánélet tereit* és a *lakótereket* elsősorban a vagyoni helyzettől függően birtokolt városi házak (4. ábra), és az azokban berendezett fűtött szobák és fűtetlen kamrák alkották. Az előkerült leletek bizonyítják, hogy Budán – a Magyar Királyság városaihoz hasonlóan – tapasztott falú kemencével, kemencébe illesztett kályhaszemekből összeállított szemeskályhával vagy kályhacsempékből épített cserépkályhával fűtöttek.<sup>59</sup> A fent említett budai házleírások említik a lakótereket és a ház egyéb kiszolgáló tereit: szoba, hálószoba kályhával, kamra, konyha, lépcső, bor tárolására alkalmas pince, bolt, szekér tárolására alkalmas helyiség, istálló, illemhely, fatornác. Ahogyan már korábban tárgyaltuk, a földszinten a boltok helyezkedtek el, alattuk részben az utcáról, részben pedig a kapualjból megközelíthető pincék húzódtak. Az emeletre lépcső vezetett, amelyen feljutva a telek belső részébe épített helységi sor emeleti részeit konzolokon nyugvó függőfolyosón, tornácon közelíthették meg.<sup>60</sup> Az emeleten voltak a lakóhelyiségek és – a módosabb házakban – a már említett nagyterem. A telekhez tartozó, egykoron – az eredeti parcellázáskor – hosszú hátsó kertek az egyre több beépítés miatt mind kisebbek lettek. A *Budai Jogkönyv* a 15. század közepi állapotokat tükrözve még említést tesz az egymás kertjébe áthajló fák ágairól, ami viszonylag nagy hátsó kert létét feltételezi, és tiltja a szomszéd ház ablakának elfalazását, amit a későbbiekben már egyre kevésbé lehetett betartani. A 15. század végére és a 16. század elejére az

<sup>55</sup> Budán az ostromok pusztításai és a barokk, klasszicista átépítések miatt csak nagyon kevés középkori freskó maradt fenn. A Tánacsics Mihály utca 24. számú épületben egy táncos jelenet, az Úri utca 13-ban három szent alakja (ami sajnos a falról való leválasztása során megsemmisült), a Tárnok utca 5. számú házban geometrikus minta, az Országház utca 2. számú házban pedig indadíszes festés került elő.

<sup>56</sup> Legszebb példája az Úri utca 31. első emeletén látható.

<sup>57</sup> Szerémi 279.

<sup>58</sup> Végh 2008a: 58–59 (167. sz.), 146 (520. sz.). Rajzos rekonstrukciós képe: Végh 2008a: 353–355 (62.a, 62.b, 63. képek).

<sup>59</sup> Az ide vonatkozó szakirodalom bősége miatt csak Holl Imre középkori kályhákról, kályhacsempékről szóló számos tanulmányát emeljük ki. Köztük Holl 1958, 1971.

<sup>60</sup> Horler 1955: 132–144.



udvarok szinte teljesen beépültek melléképületekkel, istállókkal, kis, belső udvarokká zsugorítva a hátsó kerteket.<sup>61</sup> Bár a szabályok előírták az esővíz elvezető csatornák és az árnyékszékek kertekben történő elhelyezését,<sup>62</sup> a régészeti feltárások alapján tudjuk, hogy az illemhelyeket a 15. század végén már többségükben a házakon belülre építették. Ebben az időszakban ugyanis a lakóházak utcai helyisége mögött ásott kutakat már pöcegödörként használták, az ivóvizet pedig utcai árusoktól vásárolták, vagy hordókban hozatták.

4. ábra

*Egy középkori budai városi palota – Úri utca 31.  
(Fotó: Bakos Ágnes – Tihanyi Bence)*



<sup>61</sup> Végh 2008a: 108 (368. sz.).

<sup>62</sup> Budai Jogkönyv II. 484–486 (321–323, 325–326. cikkelyek); Ofner Stadtrecht 166–168.

A középkori városlakót a *természeti tér* általában véve sokkal inkább körülvette, mint manapság. A városi kertekről nagyon kevés adatunk van, mivel az egyre sűrűbb beépítettség miatt nem is igen maradtak meg. A *Budai Jogkönyv* ugyan még megemlékezik arról, hogy a kertszomszédok közötti leendő „fülemüle perek” ellen mi a megoldás, ám ugyanezen artikulus már az épületek zsúfoltságáról tudósít.<sup>63</sup> A szinte minden budai telek hátsó részében, a ház mögött megtalálható kisebb terület (korábbi kert) a késő középkorban leginkább már az épület gazdasági udvarául szolgált. Az Alsóvárosban voltak nagyobb kertek és majorságok, amelyek elsősorban gazdasági jelentőséggel bírtak. Itt tartották a haszonállatok egy részét, gyümölcsfák álltak és zöldségeskertek terültek el bennük, valamint bizonyos – a Felsővárosban nem művelhető – iparos tevékenységeket (bőrkészítést, terményfeldolgozást) illetve például a rozskenyérkészítést is ezekben az alsóvárosi udvarokban végezték.<sup>64</sup> A módos kereskedők (és természetesen a nemesek) díszkertjeinek többsége a Várhegy nyugati oldalán, Logodon, vagy más néven Boldogasszonyfalván terült el. Ez a nyugati lejtő éppen megfelelt a 16. században divatossá váló reprezentatív pihenési formáknak. A reneszánsz természetimádat és az ezzel párhuzamosan kialakuló kertkultúra még a török foglalás (1541) előtt meghonosodott Budán. A díszkertek első példájaként a királyi palota nyugati oldalában létesített, kőfalakkal is körülvett, nagyméretű terület említhető, ahol a korabeli feljegyzések szerint sövényből növelt labirintus, gyümölcsfák, halastavak, madárházak, királyi magánfürdő és „híves” házak szolgálták a kapcsolódást.<sup>65</sup> Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kert egy részét régészetiileg is feltárták, és megtalálták a halastónak ásott medret, a csatornát és két apró, kőfalú helyiséget, valószínűleg a „hűtözőket”.<sup>66</sup> A királyi udvar divatját utánózták azok a főként gazdag (kereskedő) polgárok, akiknek sikerült a korábban szőlődombként használt hegyoldalból lehetőleg a saját ingatlanukhoz közel, vagy annak közvetlen folytatásában területet vásárolniuk. A középkori Hátsó, Posztómető és Mindszent utcákon (a ma Úri utca hosszában), a házak mögötti telekről megközelíthető kertekben elsősorban gyümölcs- (barack-, szilva-, alma-, körte-) fákat ültettek, illetve virágokat, sövényeket és különleges növényeket neveltek. A gondosan tervezett és gondozott kertek az árnyas fák lombjai alatt kellemes uzsonnázó helyekké váltak. A Fugger faktorátus budai háza<sup>67</sup> mögött, a várlejtőn elhelyezkedő kertről Hans Dernschwam így emlékezett meg: „Valaha egyik kaputól a másikig járhattunk-kelhattünk, most azonban a városároktól végig le a kocsiútig és Logodig, e kicsi faluig csupa-csupa konyhakert, amelyekben gyümölcsöt, hagymát, fokhagymát, káposztát, salátát és egyebet természetnek. És most az

<sup>63</sup> Budai Jogkönyv II. 523–524 (401. cikkely); Ofner Stadtrecht 189.

<sup>64</sup> Kubinyi 1973: 131.

<sup>65</sup> Balogh 1966: I. 95–99. A híves vagy hűtöző házak félig földbeásott pincével és az emeleten terasszal rendelkező kisméretű, egyhelyiséges házacskák voltak, melyek a nyári hőségben kellemessé tették a kertben való tartózkodást.

<sup>66</sup> Magyar 2005: 174.

<sup>67</sup> Feltételezett helye a mai Úri utca 28. helyén állt középkori épület.

országút a Fugger urak kertjén halad keresztül; minden másképpen fest, mint korábban.”<sup>68</sup> Ezen kertek másfajta használatáról tudósít Szerémi György, amikor egy mérgezőes merénylet kapcsán azt írja: „[d]e máshonnan megkörnyékezték őt, hogy csak jöjjön el ebédre a logodi kertbe.”<sup>69</sup>

Végezetül a nyilvános és a személyes tér sajátos ötvöződése nyilvánul meg a közös borozásokban, amelyek egyaránt történhettek nyilvános kocsmákban és magánházaknál. Nyilvánvalóan részben ilyen keretek között zajlottak a mindennapi találkozások a rokonokkal, ismerősökkel, barátokkal, üzletkötés közben szerzett cimborákkal. Külön kocsmáépület – *Weinhaus* – (régészeti, vagy forrásokkal igazolható) hollétéről Budán nincs tudomásunk, de a jogkönyvi leírás szerint a kocsmárosoknak megfelelő személyzettel és eszközökkel (asztallal, ivóedényekkel) kellett rendelkezniük.<sup>70</sup> Ugyanakkor feltehető, hogy a sikeres üzletkötés után megejtendő „áldomás ivások” a budai polgárházak pincéiben történtek. A részben kereskedők áruraktárainak, részben boroshordók tárolására használt, a városi házak alatt húzódó pincék bejáratai az első időkben (elsősorban a 14. században) még az utcáról nyíltak. A 15. századi átépítések során ezek a pincelejáratok általában a kapualjakba kerültek át, végül a 16. században a korábbi lejáratozatokat, amelyek elsősorban a boltokhoz tartoztak, mélyíteni kezdték, és megásták az utca szintje alá nyúló második szintet, a mélypincéket. Mivel időközben a hordók űrtartalma, így a mérete is megnőtt, sok helyen a pincék kő ajtókereteit kétoldalt ívesre vészték, hogy a nagyobb méretű hordók beférjenek rajtuk.<sup>71</sup> A várost övező dombokon termelt szőlőkből készült és a kereskedelem útján Budára került borok kimérését az összes élelmiszerhez hasonlóan szabályozták.<sup>72</sup> Az ilyen köz- és magánterekben zajló borozásokat játékkal tették még kedélyesebbé. Bár a kockavetés tiltott szerencsejátéknak számított,<sup>73</sup> – amint azt a régészeti ásatásokon gyakran előkerülő apró csontkockák bizonyítják<sup>74</sup> – a kártyázással együtt ezt a játékot is buzgón gyakorolták. Egy perbehívó levelet például egy budai polgár, néhai Henczelly István házában egy „belső, sötét helyen” (valószínűleg a pincében) tartózkodó társaság asztal mellett ülő és kártyázó tagjai előtt kézbesítettek.<sup>75</sup>

\* \* \*

<sup>68</sup> Dernschwam 497.

<sup>69</sup> Szerémi 94.

<sup>70</sup> Budai Jogkönyv II. 408 (179. cikkely); Ofner Stadtrecht 123.

<sup>71</sup> Ilyen pinceajtónyílás látható például az Országház utca 49–51. számú házban és a mai Budavári Királyi Palota „A” épülete előtti park területén álló romépületben a Szent György téren.

<sup>72</sup> Budai Jogkönyv II. 423–426 (208–212. cikkely); Ofner Stadtrecht 131–133.

<sup>73</sup> Budai Jogkönyv II. 497 (345. cikkely); Ofner Stadtrecht 173–174.

<sup>74</sup> Csontkocka leletekről és a kockakészítésről bővebben: Petényi 2004; Gróf – Gróh 2004.

<sup>75</sup> Végh 2008: 184–185 (686. sz.).

A fentiekben egyértelműen kirajzolódik, hogy egy középkori társadalmi csoport tagjai – esetünkben a kisebb és nagyobb áruforgalmat bonyolító kereskedők – hétköznapi életük során számos városi térben megfordultak, és az őket körülvevő épített tér (nyilvános tér, épület) a használat szerint alakult illetve módosult. Éppen ez teszi lehetővé, hogy a forrásszegény, ámde épület(részlet)gazdag középkori városok esetében magát a teret és az épületeket is segítségül hívjuk a rekonstrukcióhoz. Ugyanakkor a kereskedők csoportja sok esetben nem válik külön a terméket előállító mesteremberek csoportjától (lásd a pécek, mészárosok, vagy éppen posztónyírók esetét), ezért a kézműves terek gyakran keverednek, illetve metszik egymást a kereskedők terével. A középkori polgárházak tárgyalt építészeti elemei esetében pedig láthattuk, hogy a magánélet terében (lakóházban) kiépített formák annak függvényében módosultak, hogy ugyanazon tér egyúttal nyilvános (vagy árusító) térként is szolgált. Középkori kontextusban magát a konkrét térhasználatot – források híján – meglehetősen nehéz megragadni, sok esetben a használt teret sem mindig könnyű lokalizálni –, de a fenti tanulmányban kísérletet tettünk rá, hogy feltárjuk azokat az elemeket, amelyek a Buda távoli múltjából fennmaradt, középkori jogi szabályozások és a feltárt középkori házfalak együttes olvasatában kézzelfoghatóvá váltak.

## FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

DL. = Diplomatikai levéltár.

BTOE = Kumorovitz L. Bernát (szerk.) 1987: *Budapest történetének okleveles emlékei*. III. (1382–1439). Budapesti Történeti Múzeum, Budapest.

Buda árszabása = Kemény Lajos (szerk.) 1889: Buda város árszabása II. Lajos korában. *Történelmi Tár* (5.) 372–384.

Budai Jogkönyv = Blazovich László – Schmidt József (szerk., ford.) 2001: *Buda város jogkönyve*. I–II. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.

Dernschwam = Dernschwam, Hans 1984 [1553–1555]: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja: Tardy Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Ofner Stadtrecht = Mollay, Karl (Hrsg.) 1959: *Das Ofner Stadtrecht*. (Monumenta Historica Budapestinensia I.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szerémi = Szerémi György 1979 [1545–1547]: *Magyarország romlásáról*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arany Krisztina 2008: Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 277–296.
- Arany Krisztina 2009: Apák, fiúk, fivérek, üzleti partnerek. A XV. század első felében Magyarországon dolgozó családok együttműködésének formái. *FONS* (16.) 2. 157–190.
- Balogh Jolán 1966: *A művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benda Judit 2009–2010: A kereskedelem épületei a középkori Budán I. Kalmárboltok. *Budapest Régiségei* (42–43.) 93–120.
- Benda Judit 2011a: A piactól az árucarnokig. Kereskedelmi célra készült épületek a középkori Budán. *Történelmi Szemle* (53.) 2. 259–282.
- Benda Judit 2011b: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucarnok. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (37.) sajtó alatt.
- Benda Judit (kézirat): A kereskedelem épületei a középkori Budán III. Távolsági kereskedők üzlethelyiségei, posztósboltok, patikák. Megjelenés alatt.
- Bogdán István 1991: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gerevich László 1973: Budapest művészete a későbbi középkorban a Mohácsi vészig. In: Gerevich László – Kosáry Domonkos (szerk.): *Budapest Története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 241–334.
- Gróf Péter – Gróh Dániel 2004: Játékkockák és rózsafüzérek. A középkori csontmegmunkálás emlékei Visegrádon. In: D. Matuz Edit – Ridovics Anna (szerk.): *Játszani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Budapesti Történelmi Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Szegedi Móra Ferenc Múzeum. Budapest, 83–93.
- H. Gyürky Katalin 1971: Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. *Budapest Régiségei* (22.) 223–243.
- Holl Béla 1958: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Budapest Régiségei (18.) 211–300.
- Holl Béla 1971: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. Budapest Régiségei (22.) 161–208.
- Horler Miklós 1955: Buda építészete. In: Horler Miklós – Pogány Frigyes (szerk.): *Budapest műemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 131–196.
- Krompecher György 1940: *A városi főterek kialakulása. Tanulmány a középkori olasz városépítés fejlődéstörténetéből*. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Rényi Károly, Budapest.
- Kubinyi András 1964: Budafelthévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (16.) 85–170.
- Kubinyi András 1967: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló korban. *Levéltári Közlemények* (37.) 227–290.

- Kubinyi András 1973: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest művészete a későbbi középkorban a Mohácsi vészig. In: Gerevich László – Kosáry Domonkos (szerk.): *Budapest Története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–240.
- Kubinyi András 1994: Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században. *Történelmi Szemle* (36.) 1–2. 1–52.
- Kubinyi András 2008: A középkori budai mészároscéh. In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei*. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1.) Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest, 15–55.
- Magyar Károly 2005: Budapest I. Kemál Atatürk sétány és környéke. In: Zsidi Paula (szerk.): *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004*. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeumban, 2005. május 27.– augusztus 20. Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest, 174.
- Nübling, Eugen 1900: *Ulm's Kaufhaus im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Städte und Wirtschaftsgeschichte*. Gebrüder Nübling, Ulm.
- Petényi Sándor 2004: Középkori és koraújkori játékok. In: D. Matuz Edit – Ridovics Anna (szerk.): *Játszani jól! Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Budapesti Történelmi Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Szegedi Móra Ferenc Múzeum. Budapest, 55–81.
- Petrik Iván 2008: A nyulak szigeti apácamonostor vámkonfliktusai Budával és Pesttel. *URBS Magyar Várostartörténelmi Évkönyv* (3.) 227–248.
- Szebeni Andrea – Végh András 2002: A budavári volt Helyőrségi templom. *Budapest Régiségei* (35.) 2. 427–457.
- Végh András 2006: *Buda város középkori helyrajza I.* (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest.
- Végh András 2008a: *Buda város középkori helyrajza II.* (Monumenta Historica Budapestinensia 16.) Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest.
- Végh András 2008b: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajzi vonatkozásai. In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei*. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1.) Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest, 57–72.
- Végh Gyula 1923: *Budai könyvtárak jelvényei 1488–1525*. Magyar Bibliophil Társaság, Budapest.